

МЕРИЛО ЛЕПОТЕ –
ПАНХЕЛЕНСКИ НАРАТИВ
ПРЕКО ГРАНИЦА ДИСЦИПЛИНА¹

Филозофски факултет, Београд
Балканолошки институт САНУ,
Београд

Кључне речи: панхеленски наратив, Ј. Ј. Винкелман, *Bildung*, историја дисциплина, археологија, историја уметности, класична филологија, класична Грчка

Апстракт: Античка Грчка уобичајено се сматра колевком Европе, односно врелом с којег су потекле највише врлине и вредности – политичке, етичке, естетске и сваке друге – на којима су утемељена модерна европска друштва. Оваква слика античке грчке прошлости и представа коју су Европљани створили, како о себи самима тако и о другима, снажно је укотвљена у основе дисциплинарног знања. Преиспитујући ову слику о класичној прошлости, али и границе академских дисциплина, у раду се указује на заједничке корене појединих области знања, али и скреће пажњу на често занемарене последице модерног ослањања на грчке узор. Коначно, новим погледом на стару Грчку отварају се бројне нове перспективе и могући одговори на данас актуелне моралне, политичке и најшире друштвене дилеме, битно другачије од оних које су мориле утемељиваче панхеленског наратива.

Сви смо ми Грци.
Перси Биш Шели

Међу извориштима модерне европске културе античка Грчка заузима посебно место, на које се ослањају различите вредности – естетске, моралне, политичке, као и различита поља знања, данас уређена у научне дисциплине, од хуманистичких, попут филозофије и историје, до природних, као што су физика и астрономија (Бабић 2008; Babić 2012; Morley 2009). При томе, неретко се у појединачним разматрањима са посебном пажњом проучавају они сегменти класичног предлошка који се данас сматрају релевантним за одређену област, занемарујући оригинални контекст и чињеницу да је начин организовања знања у појединачне академске и институционалне оквире у којима се данас крећемо био сасвим стран класичном свету. Тако је, рецимо, Херодот описан као „отац историје“, анегдоте о Архимеду и Талесу увод су у физику, а атинска скупштина се истиче као темељац модерних демократија. У овом процесу селекције понекад се до непрепознатљивости губи траг сложеним начинима на које су грчки узор утицали на формирање модерних идеја. Примењујући

¹ Текст је настао у оквиру рада на пројектима „Археолошка култура и идентитет на Западном Балкану“ (бр. 177008) и „Дунав и Балкан: културно–историјско наслеђе“ (бр. 177006) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сопствене критеријуме демаркације често заборављамо да је, рецимо, Херодот етнограф једнако колико и историчар и да су његови списи установили образац начина описивања страних култура који још увек рађа изданке (Cartledge 2002; Hartog 1980). Могуће је, међутим, пратити путеве грчких узора до модерних времена, прекорачујући границе академских дисциплина. Резултат оваквог посматрања може да укаже једнако на заједничке корене појединих области знања, али и на понекад занемарене последице модерног европског ослањања на грчке узоре. Најзад, ова промена перспективе омогућава да сагледамо нове начине на које антика данас може проширити наше видике и одговорити на питања наше савремености, која се значајно разликују од оних за која су решења тражили утемељивачи панхеленског наратива (cf. Humphreys 2002, 2009; Ruprecht 1996; Settis 2006).

Утемељење панхеленског наратива

Кључна личност у артикулацији наратива о Грчкој као извору највиших естетских и етичких норми и идеала био је Јохан Јоаким Винкелман (Johann Joachim Winkelmann). Родом из Стендала у Пруској, Винкелман је славу стекао у Риму, где га је најпре као свог библиотекара и саветника упослио кардинал Алесандро (Alessandro Albani) Албани, да би неколико година касније (1764) постао папски антиквар и директор збирке старина. На тај начин, био је задужен за раскошну збирку скулптура, махом римских копија грчких оригинала, која је, као и све друге приватне колекције тог времена, била уређена према личном нахођењу и логици власника. Винкелман се стога упустио у огроман подухват успостављања система за разврставање обимне грађе с којом се сусрео у ватиканској збирци. Непосредно надахнуће у одабиру критеријума систематизације пронашао је у теорији књижевности, прецизније у начину на који је крајем 16. и почетком 17. столећа Ј. Ј. Скалиђер (Joseph Justus Scaliger) уредио грчко песништво (Shanks 1999: 56 и даље). Као резултат настала је његова *Историја древне уметности* (1764), дело које представља прекретницу у начину на који тумачимо античку уметност, али и прошлост Хеладе у целини, у којој Винкелман пише:

Уметност Грка има, према Скалиђеровом казивању, као и њихово песништво, четири основне епохе, а ми можемо да их ставимо пет. Јер, као што свака радња и догађање има пет делова и, у неку руку, ступњева, почетак, развој, стање, опадање и крај, у чему и лежи разлог за пет појава и радњи у позоришним комадима, исто је тако и са њиховим временским следом (Винкелман 1996: 150).

Примењено на грчку уметност:

Старији стил трајао је до Фидије; са њиме и уметницима његовог доба уметност је достигла своју величину и тај се стил може назвати великим и високим. Почев од Пракситела па до Лисипа и Апела уметност је до-

стигла више љупкости и допадљивости и тај стил требало би назвати лепим. Неко време после ових уметника и њихове школе уметност је код њихових подржавалаца почела да тоне, те бисмо могли одредити трећи стил подражавања, док уметност постепено није почела да се клони својој паду (Винкелман 1996: 15).

Винкелман је, дакле, ослањајући се на Скалићерову скалу развоја једне књижевне форме, установио правилност у токовима ликовних уметности уопште, на тај начин закономерно повезујући укупно стваралаштво једне културе у јасно одређене хронолошке сегменте. Тако свеколика уметност Грка достиже свој врхунац у време Фидије и Перикла, док раздобље од Пракситела до Апела и Лисипа представља ступањ природног и неминовног опадања у односу на ово „златно доба“. Другим речима, Фидијину епоху Винкелман тако постулира као еталон у односу на који се мере сва друга достигнућа самих Грка, али и њихових наследника (Бабић 2008; Babić 2012).

Винкелман је тако установио поступак стилско-хронолошког разврставања уметничких дела и устолочио идеју развоја, током којег се смењују „епохе“ или периоди, који су јасно одређени сваки својим стилем, којем је придодата хронолошка вредност. На тај начин, не само да је Винкелман називом свог дела у науку увео нови термин – историја уметности, већ је овој академској дисциплини поставио и методске основе, које и данас стоје. Експлицитно повезујући стилске вредности са одређеним временским сегментима, омогућио је разврставање и груписање уметничких творевина по њиховој естетској сродности. Надаље, настојао је да објасни зашто овако запажене сродности у поједином тренутку достижу кулминацију, односно – запито се над околностима које су довеле до „првенства“ Фидијине уметности у односу на све што јој претходи и следи. Његовим речима, узрок и разлози томе леже у

уставу и владавини и начину мишљења који су они образовали, а ништа мање ни у поштовању уметника и коришћењу и примени уметности под Грцима [...] Ни у једном народу лепота није тако високо уважавана као код њих [...] У погледу устава и владавине у Грчкој, слобода је први узрок првенства уметности. Слобода је у свако доба имала седиште у Грчкој (Винкелман 1996: 81, 82).

На овај начин, Винкелман је повезао естетске и политичке вредности у наратив који је директно одговарао на горућа питања његовог времена, у којем европски народи и државе траже и налазе нове друштвене вредности и начине окупљања (Settis 2006: 40–44, *passim*). Вратимо се за тренутак на редослед којим је творац једног од кључних наратива модерне европске културе повезивао елементе своје идеје: полазећи од Скалићерове периодизације грчког песништва, он из једне уметничке форме у другу преноси запажања о правилностима у развоју стила кроз време. Надаље, те правилности, сада установљене за све уметничке форме одређеног периода, укотвљене су у пер-

ципираним друштвеним вредностима и односима. Тако је настала тачка у простору и времену која је била стециште, али и извориште сваколике врлине: Фидијина и Периклова Атина 5. века као место на којем су људи живели окружени лепотом и племенитошћу, односно место одакле су потекле највише вредности које је требало да следе будући нараштаји. На овај начин, пропорције Аполона Белведерског, „сходне племенитом младићу рођеном за велике ствари“ (Винкелман 1996: 105, 106), више нису само питање допадљивог уметничког израза већ и одраз и отелотворење друштва које је створило „велике ствари“. Атинска демократија устоличена је као колевка друштвеног поретка оличеног као „средиште слободе“. Остаје нам, наравно, да се питамо где су у том средишту своје место имали робови, странци, жене и многи *Друји* (Goldhill 2004: 168 и даље; Cartledge 2002).

Винкелман нам је, дакле, завештао стилско–хронолошки систем по којем до данас разврставамо све творевине античких Грка, њихову уметност, али и занатске производе, чиме је учврстио темеље две модерне дисциплине: историје уметности и археологије. Ипак, његов значај у временима која су уследила умногоме превазилази питање систематизације грађе на основу стилско–типолошких карактеристика. Винкелманово страсно одушевљење и дубоко поштовање за уметност античке Грчке протезало се и на њихове друштвене институције и етичке принципе на којима су почивале. Управо је ова порука привукла посебну пажњу његових савременика и пресудно одредила даљу судбину панхеленског наратива.

Коцка је бачена

Винкелманово виђење Периклове Атине као поља слободе, у којем цветају уметност и лепота, дочекано је са одушевљењем међу романтичарским интелектуалцима, нарочито на немачком говорном подручју. Његове страсно надахнуте реченице са одушевљењем су читали Гете, Хердер, Фихте и Шилер, налазећи у древној Хелади извор младости за сопствено друштво и време. Винкелманова Грчка деловањем ових аутора устоличена је као идеално *дејингсџиво Европје*, односно доба које су одликовали чистота, племенитост и истина (Бабић 2008; Babić 2012; Morris 1994; Shanks 1996). Занос панхеленским наративом тако пресудно обележава културу немачког говорног подручја 18. и 19. века (Butler 1958; Marchand 1996).

Током овог бурног периода европске историје, када су постављени многи темељи модерности (Morley 2009), јавља се и нова институција – секуларно образовање (Андерсон 2003: 415; Живојиновић 2010: 401–4). Посебно у немачким земљама, образовање постаје институција која је требало да постане секуларни наследник религије (Асман 2002: 9). Темље тог новог образовног система поставио је Вилхелм фон Хумболт (Wilhelm von Humboldt), лингвиста, полихистор и пруски министар

образовања у годинама државне обнове после драматичног пораза од Наполеонове војске (Morris 1994; Settis 2006: 63; Stray 2010). Хумболтов курикулум почивао је на концепту *Bildung*-а, непрекидне самоизградње појединца, његових духовних, умних, моралних и физичких моћи. Тежиште овако замишљеног програма почивало је на математици, класичним језицима и историји. Сматрао је да су васпитаници обучени у овим вештинама способни да граде слободно друштво, засновано на самоспознаји појединца. И сам делом обучаван на класичним текстовима, Хумболт је у овим изворима препознао огромну образовну вредност, у савршеном складу са идеалима *Bildung*-а. У грчким узорима које је Винкелман понудио видео је не само лепоту већ и моћ да преобрате васпитанике и подаре им богатији и пунији живот: слобода је грађанину откривала сопствени дух, даривала му живот испуњен радошћу и наводила га да пружи најбоље од себе (Settis 2006: 42–44; Porter 2006: 175, 176). Тако је знање о класичној старини постало окосница реформисаног система образовања, из којег су излазиле генерације државних чиновника, лекара, градитеља, сви једнако задојени панхеленским наративом. Са собом су носили образовањем стечени наук који Хумболт, следећи Винкелмана готово дословно, описује речима:

Наше изучавање грчке историје сасвим је другачије од других историјских истраживања. За нас Грци излазе из оквира историје (...) Знање о Грцима није тек пријатно, корисно или потребно – не, само у Грцима налазимо идеал онога што би требало да будемо (цит. према Morris 1994: 18).

Овим уласком у институције под државном контролом завештање класичне Грчке подвргнуто је новом процесу селекције и уређивања. Док је Винкелман поставио стилске и естетске критеријуме који су одређивали место ликовног дела на кривуљи развоја и опадања хеленске уметности, сада су процени подвргнути и сачувани антички писани документи. Тако је настао класични канон: корпус докумената насталих на старогрчком и латинском језику, који и данас важе за кључне ослонце у књижевности, филозофији, историји, политици и многим другим областима. Винкелманова дуга сенка протезала се и на вредновање и одабир текстова који су укључени у канон, или су из њега изостављени и препуштени лаганом забору. Литерарна дела која су одговарала већ сасвим формираној и идеализованој слици о античком узору, неминовно су била, и још увек су, предмет посебне пажње, док су занемарена она која нису у пуној мери одражавала врхунска етичка начела, како их је видео Хумболт (Humphreys 2002: 212, 213, *passim*). Идеал слободе који је са посебним жаром проповедао Винкелман, помало парадоксално, уласком у институције канонизован је и усклађен са друштвеним и државним потребама и тежњама (Babić 2012). Његови естетски и етички судови, уткани у панхеленски наратив, постали су тако референца у односу на коју је почетком 19. века изграђен још један метод стицања знања са изразито ригорозним научним програмом.

Преко филологије до науке

Наука о старини (*Altertumswissenschaft*) представљала је један од стубова Хумболтовог универзитета у Берлину, основаног 1811. године (Marchnad 1996: 144–145; Morris 1994: 25–27; Shanks 1996: 68). Међу првим угледним професорима били су Фридрих Аугуст Волф (Fridrich August Wolf), чија је *Prolegomena ad Homerum* (1795) један од раних научних покушаја да се објасни настанак хомерских епова (Morris 2000: 81), и Аугуст Бек (August Voeck), први уредник до данас незаобилазне капиталне едиције *Corpus Inscriptionum Graecarum*, непрекидно растућег каталога натписа на старогрчком. Међу првим студентима био је Едуард Герхард (Eduard Gerhard), који ће постати и први доктор наука који је промовисан на овој високошколској установи (Andreae 1993: 10; Schnapp 2004: 169). Пошто је каријеру започео као професор *гимназиона* – још једне институције која своје постојање дугује Хумболтовом угледању на грчке узорне – пратећи траг Винкелмана, Герхард се 1822. године настањује у Риму. Тамо је заједно са тројицом колега и сународника, Теодором (Theodor Panofka) Панофком, Аугустом Кестнером (August Kestner) и Оттом фон Штакелбергом (Otto von Stackelberg), основао најпре неформалну групу под именом *Хиперборејци* (*Hyperboreisch-römische Gesellschaft*), а потом и званично научно друштво, *Instituto di corrispondenza archeologica* (1929), из које ће се каснијих деценија развити централна национална археолошка институција – Немачки археолошки институт (*Deutsches Archäologisches Institut*) (Andreae 1993: 9–10; Schnapp 2004: 169–70; Dyson 2006: 30–31). У овој раној фази рада, пошто је током студија од својих професора усвојио идеје о нужној свеобухватности (*Totalitätsideal*) при бављењу наком о старини, Герхард је био одан основама на којима је почивала класична археологија током двадесетих година 19. века: традицији учених путника и колекционара и винкелманској естетици, те немачкој школи филологије, заснованој на Хајнеовој (Heine) *криптици извора*, чији су непосредни настављачи били Герхардови берлински професори, Волф и Бек (Schnapp 2004: 170; Dyson 2006: 32; Бабић 2008: 17–18).

Упоредо, међутим, са успехом хумболтовског модела образовања, у којем је класична филологија имала једну од кључних улога, мењао се и Герхардов приступ његовом основном пољу истраживања – археологији. Он се, наиме, 1833. враћа у Берлин где најпре ради као археолог у Краљевском музеју, две године касније постаје члан Пруске академије наука да би коначно 1844. године добио и сопствену катедру на Хумболтовом универзитету (Andreae 1993: 9–10; Schnapp 2004: 169–70). Током наредних деценија, како својим музејским радом и педагошким деловањем, тако и расправама које је писао, Герхард се трудио да археологију постави на јаче научне основе. У ту сврху основао је и часопис *Archaeologisches Zeitung* (1843), преко којег

је представљао своје реформаторске идеје. У овом гласилу је 1850. године под насловом *Археолошке тезе* објавио свој програм, који је требало да доведе до еманципације и професионализације класичне археологије (Schnapp 2004: 170–71; Straub 2008: 60). Сцијентизација дисциплине требало је да води успостављању много приснијих веза са класичном филологијом, а науштрб друге две претходно помену-те традиције: антикварства и приступа који је почивао на винкелманској естетици. Тако већ у својој првој тези Герхард недвосмислено истиче да „археологију сматрамо граном класичне филологије“ (Gerhard 2004 [1850]: 173). Додуше, он не одбацује у потпуности увиде антиквара и уметника, али напомиње да им се треба приступати само кроз непосредну везу са „читањем древних аутора“ (Gerhard 2004 [1850]: 174). Целокупан процес археолошког проучавања античке баштине Герхард је сумарно представио у тези број 4:

Истраживање споменика класичне прошлости мора бити засновано на литерарном знању на којем је утемељена такозвана филологија у ужем смислу; археолог приступа античким споменицима на филолошкој основи. У том смислу, антиквари сваке врсте достављају му материјал, који уметници процењују и испитују за њега (Gerhard 2004 [1850]: 173).

Археолози су, дакле, имали бити професионалци који би, за разлику од путника–аматера, својој грађи приступали са оном ригорозношћу с којом су филолози приступали писаним изворима. С друге стране, како би своју дисциплину дистанцирао од „филологије у ужем смислу“ Герхард је сковао термин *сјоменичка филологија*, наглашавајући да би археологија, проучавајући другачију грађу, требало да допринесе истим циљевима које је делила са класичном филологијом (Schnapp 2004: 171). У том смислу, задатак археологије „није био да представи само одабир уметнина, него остатке прошлости у целини“, а све то у циљу „свеобухватног сагледавања живота у антици“ (Gerhard 2004 [1850]: 174). Попут класичних филолога и историчара који су објављивали критичка издања литерарних извора, требало је да археолози публикују колекције које су се налазиле по музејским депоима. Стога је, као утицајни члан Пруске академије наука, Герхард давао недвосмислену подршку публикавању музејских колекција као што су чувени *Corpus Inscriptionum Latinarum* или каталог етрурских огледала (Andrén 1998: 15; Schnapp 2004: 170). Свој обухватни приступ античкој прошлости доследно је спроводио и у свом педагошком раду: на берлинском универзитету успоставио је дидактичку збирку (*Lehrapparat*) коју су чиниле књиге, иконографска издања, оригинални артефакти, као и копије на којима су први сусрет са остацима античког света имали неки од најзначајнијих истраживача класичне старине наредне генерације, попут Ота Јана (Otto Jahn), Александера Концеа (Alexander Conze), Адолфа Михаелиса (Adolef Michaelis) и Ернста Курцијуса (Ernst Curtius) (Dyson 2006: 53). Управо истраживања светилишта у Олимпији, којима је

руководио овај последњи, указују да је на њега оставила трага тежња ка строго научном методу у археолошком истраживању, за коју се залагао Герхард (Shanks 1996: 94; Dyson 2006: 83). Ослањајући се на позитивистичка достигнућа оног времена, Герхардова намера била је да археологији подари не само правила описивања, него и смернице, те неопходне технике и алате који ће је учинити независном дисциплином (Shanks 1996: 94; Schnapp 2004: 171). Није требало да археологија буде наука старинара, него наука о старини. Ипак, иако је професионализација археологије надаље заиста ишла руку под руку са класичном филологијом, Герхардова реформа није у потпуности успела. Винкелманови естетски идеали остали су кључно упориште за обе дисциплине, као и за друга поља хуманистичких истраживања. С друге стране, наратив о античкој грчкој култури као извору највиших вредности стекао је снагу којом је утицао и на идеје и ставове у областима ван књижевности и уметности.

Мерила и мерења

Снага панхеленског наратива очитује се између осталог и у томе што се његове основне претпоставке сматрају универзалним постулатима, који прећутно прекорачују границе академских дисциплина, чинећи њихову потку чак и када то није уочљиво на први поглед. У оквиру хуманистичких дисциплина, археолози и историчари уметности, чак и када се не враћају на изворне Винкелманове текстове, свој однос према сопственом предмету истраживања формирају у оквирима постављеним у *Историји древне уметности*. Чак и када се критички односе према наративу о неупитној супериорности класичне грчке културе и уметности (cf. Бабић 2008; Babić 2012. s literaturom), значај папског антиквара за формирање наших судова не промиче нашој пажњи. Историја књижевности још увек активно и плодносно преиспитује ово своје наслеђе (e.g. Martindale and Thomas 2006). С друге стране, дубок траг који су ови естетски идеали оставили у другим областима истраживања данас је готово непрепознатљив. Посветимо зато тренутак пажње једном току истраживања и формирања ставова ослоњених на Винкелманове идеје, у арени изван хуманистичких дисциплина, како их данас превасходно разумемо.

Винкелманов изразито раскошан и веома личан стил, у великој мери заслужан и за његов углед међу савременицима, подарио нам је неке од дубоко уврежених синтагми о грчкој уметности, као што је она о *узвишеној једноставности и мирној величини* којом одишу њени најбољи примери.² У његовим текстовима чести су одељци у којима

² Занимљива је и збуњујућа чињеница да је овај израз први пут употребио да опише Лаокоонову групу, која у модерном посматрачу тешко изазива осећај мира и једноставности (Butler 1958: 47) и коју је Винкелман уосталом погрешно сматрао примером класичне скулптуре.

исказује дубоко личне емоције које у њему покрећу поједине скулптуре. Расправа о пропорцијама у представљању људског тела, којима су се по узору на египатске каноне руководили грчки скулптори (Винкелман 1996: 116–121), иако спада у обавезна знања стручњака за грчку уметност до данашњих дана, представља редак пример егзактности у његовим закључцима. Најзад, овај одељак Винкелман завршава разматрањем своје средишње теме – извора и узрока лепоте:

У обликовању лица је такозвани грчки профил превасходно својство високе лепоте. Тај профил је једна готово права или благо савијена линија коју описује чело с носем на младим, посебно женским главама. Природа га мање обликује под грубим него под благим небом, али тамо где се он јавља облик лица може бити леп, јер оно што је право и пуно обликује величину, а благо савијени облици дају нежност. Да у овом профилу лежи узрок лепоте, доказује његова супротност, јер што је јаче савинуће носа, то више он одступа од лепе форме и кад се на једном лицу, посматраном са стране, покаже ружан профил, нема потребе освртати се како би се у њему нашло нешто лепо (Винкелман 1996: 121).

Каснији истраживачи детаљно су се бавили проблемом да ли су естетске вредности које су изазивале дубоко Винкелманово дивљење управо оне које су високо ценили и сами Грци, па чак и да ли сама реч *лейоџа* има исти садржај и смисао у античким текстовима и модерним језицима (Konstan 2014; Pollit 1974). Сличности и разлике садржаја појмова као што је *демократија* (e.g. Goldhill 2004: 163 и даље) или *варварин* (e.g. Cartledge 2002), који су ушли у наш говор и означавају изразито важне појаве, последњих деценија предмет су пажљивих истраживања у области класичних наука, теорије књижевности, филозофије, историје уметности, антропологије. Међутим, на маргинама ових истраживања остало је питање сложеног односа значења и смисла речи *лейоџа* онако како ју је користио Винкелман и, с друге стране, неки од његових савременика чија се превасходна интересовања нису тицала древне уметности.

Један такав учењак 18. века био је и Петер Кампер (Peter Camper), холандски лекар, анатом и зоолог, који је сасвим у духу свог времена тежио да уведе ред у разноликост природних појава (Михајловић 2011). Његово посебно интересовање били су облици људских лобања и тада распрострањено уверење да су разноврсност и необичност ваневропских примерака последица постнаталних интервенција (Meijer 1999). Метод који је применио састојао се од преношења облика лобање на папир, користећи се посебним цртачким инструментом на начин сличан ономе који би применио архитекта, и праћења *фацијалне линије* од предњих зуба до најистакнутијег дела чела. Ова се линија у профилу лобање пресекала са хоризонталном, повученом од корена носа до ушне шупљине, творећи пресек који су Камперови настављачи назвали *ујао лица* (Meijer 1999: 105–108). Нумеричка вредност овог угла кретала се од 70 до 100 степени и дала

Камперу основ да разврста различите типове људских лобања, од којих је најнижи индекс имала лобања Анголца, а највиши – статуа Аполона Белведерског, коју је сам Кампер означио као Винкелманов грчки идеал лепоте (Meijer 1999: 107, 108; Мос 2005: 45). Остаје отворено питање да ли је при томе мислио на одломке попут овог:

Код Аполона, најлепшег бога (...) мишићи су благи и као растопљено стакло надувани у једва видљиве таласе и отворени више осећању него виду (Винкелман 1996: 109),

или на горе наведена Винкелманова запажања да „природа мање обликује под грубим него под благим небом“. У сваком случају, Камперов рад оставио је дубок утицај на даљи развој морфологије и физичке антропологије, где су многи настављачи много експлицитније наглашавали расне разлике облика људских лобања и сличности европских примерака са узвишеним узорима античких скулптура (Михајловић 2011). Јохан Фридрих Блуменбах (Johann Friedrich Blumenbach) тако је, усавршавајући Камперове мерне технике и први стварајући хијерархију раса са кавкаском на врху, наглашавао сродности са *древним шийом*, тако подвлачећи супериорност становника Евроазије (Hannaford 1996: 28). С друге стране, Јохан Каспер Лаватер (Johann Kaspar Lavater), швајцарски теолог и песник, био је далеко мање егзактан у својим посматрањима људских физиономија. За разлику од Кампера и Блуменбаха, Лаватер се није бавио мерењима лобања, већ је у људском лицу налазио „магично огледало душе“ и „слику Бога“, експлицитно повезујући естетске и моралне категорије (Staum 1995: 446). Ипак, као основни параметар својег разврставања задржао је правилност обриси чела и носа, поново наводећи старе Грке као идеалан пример (Мос 2005: 46, 47).

Међу идејама које су формирале модерну Европу, многе своје порекло воде од начина на који су учени људи 18. и 19. века доживљавали идеале античке Грчке, у великој мери зачете у Винкелмановим заносима. Неки од ових идеала, попут демократије и слободе, којима се посебно дивио, и данас творе темељне вредности европске културе. Расна идеологија, међутим, довела је до застрашујућих последица. Иако имамо добрих разлога да мислимо како је однос модерних Европљана према другим културама, нарочито источним, обликован према античким моделима, у разматрањима ове врсте најчешће се служимо копцептима као што су *конструисање идентитијетета* и *перцепиција Друјоја* (Бабић 2008; Михајловић 2011; Милосављевић 2015). Знатно ређе пада у очи да су покушаји природно–научног доказивања супериорности Европљана такође своје утемељење тражили у грчким идеалима, тежећи *мерљивој еизакџносџи*. У радовима који су поникли из Камперовог установљења Аполона Белведерског као еталона идеалног расног типа лобање, античка Грчка више није била само извориште естетских и моралних норми, већ и основно мерило на основу којег су успостављане природне законитости.

Међупростори

Упркос нашем модерном настојању да јасно одредимо границе дисциплина, њихове специфичне теме, предмет истраживања, основне постулате и адекватне начине истраживања унутар појединачних поља, идеје путују преко ових демаркација (cf. Stoczkowski 2008). На том путу мењају се дисциплинарна одређења, контексти, намере, публика, па најзад и оригинални смисао појединих наратива. Тако су Винкелманови текстови били базирани на Скалиђеру, ренесансном учењаку чија су се знања кретала од медицине, преко посматрања природних појава, све до поезије коју је и сам писао. На бази његових закључака о књижевном стилу старогрчке лирике, Винкелман је писао текстове пре свега намењене ликовним уметницима свог времена,³ указујући на праве вредности класичне уметности и начине да посматрањем и опонашањем ових узора сами обогате свој рад. Уколико бисмо тражили њихово дисциплинарно одређење у модерним оквирима, свакако би било примерено сврстати их у домен историје уметности. Не изненађује ни утицај Винкелмана на блиско поље археологије, посебно оног њеног сегмента који се бави класичном старином. Па ипак, *Историја древне уметности* имала је много шири одјек међу својим савременицима, све до доносилаца пресудних државних одлука, какав је био Вилхелм фон Хумболт. У тексту који се пре свега обрађао уметницима и који је снажно обојен романтичарским заносима, лепотом и слободом, овај просветитељ препознао је савршен модел за свој пројекат образовне обнове. Хумболт је прихватио Винкелманово поштовање за *узвишену једносјавност и мирну величину* старих Грка, преневши је у идеју о етичкој самоизградњи тела и душе кроз готово аскетски однос према себи (Porter 2006: 173, 174). Тако су оба кључна интелектуална правца касног 18. и 19. века пригрлила панхеленски наратив, прилагодивши га својим начелима (Бабић 2008: 22, 23), а кроз систем образовања познавање грчких текстова и слика постало је одлика сваког образованог човека, без обзира на његову професију.

Убрзо је идеја о античкој Грчкој као колевци лепоте постала општеприхваћена истина на којој су се могле несметано градити нове идеје. Рецимо, тако Камперовим читаоцима није било ни најмање необично позивање на Винкелманов грчки идеал лепоте, оличен у профилу Аполона Белведерског, у тексту који се ни издалека није бавио уметношћу древних времена, као ни то што Лаватер у Хеллади налази пример савршеног склада лица и племенитости душе. Каснија судбина антропометријских аргумената у одређивању хијерархије расних одлика својим мрачним последицама засенила је ову, с модерног становишта, необичну дисциплинарну позајмицу.

3 Његово прво објављено дело, *Gedanken über die Nachahmung der Griechischen Werke in der Mahlerey und Bildhauer-Kunst* (1755), већ у наслову јасно се опредељује као упутство сликарима и вајарима за опонашање грчких дела.

Могло би се, дакле, рећи да Винкелману, мање или више посредно, дугујемо модеран универзитет, једнако колико и уверење да се на основу облика лобање може закључивати о моралним особинама читавих раса. Иако је класична старина данас изгубила своје привилеговано место у образовању (Humphreys 2009; Stray 2010), низ примера указује да су идеје панхеленског наратива дубоко уткане у наше мишљење (Goldhill 2004; Settis 2006) и да превазилазе уске оквире дисциплина чији је задатак изучавање прошлости. Како бисмо надограђивали и обогаћивали класичну баштину, која и данас нуди драгоцене узоре нашем „суђењу и делању“ (Винкелман 1996: 80), потребно је да прекорачујемо дисциплинарне границе, како бисмо дозволили да нас предмет нашег занимања води у различите међупросторе.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Метју С. *Европа у 18. веку: 1713–1789*. Београд: Clio, 2003.
- Andreae, Bernard. „Kurze Geschichte Des Deutschen Archäologischen Instituts in Rom. Dargestellt Im Wirken Seiner Leitenden Gelehrten“. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Römische Abteilung* 100 (1993): 5–41.
- Andrén, Anders. *Between Artifacts and Texts*. Boston, MA: Springer US, 1998. Contributions to Global Historical Archaeology.
- Asman, Alaida. *Rad na nacionalnom pamćenju. Kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*. Београд: XX век, 2002.
- Бабић, Сташа. *Грци и грци. Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Clio, 2008.
- Babić, Staša. „Klasični uzori i kako ih steći. Prilog razmišljanju o ulozi klasične starine u obrazovanju“. *Antropologija* 12. 3 (2012): 41–52.
- Butler, Eliza Marian. *The Tyranny of Greece Over Germany: A Study of the Influence Exercised by Greek Art and Poetry Over the Great German Writers of the Eighteenth, Nineteenth and Twentieth Centuries*. Boston, MA: Beacon Press.
- Cartledge, Paul. *The Greeks – A Portrait of Self and Others*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Dyson, Stephen L. *In Pursuit of Ancient Pasts*. Yale University Press, 2006.
- Gerhard, Eduard. „Archaeological Theses“. *Modernism/modernity* 11. 1 (2004): 173–177.
- Goldhill, Simon. *Love, Sex and Tragedy. Why Classics Matters*. London: John Murray, 2004.
- Hannaford, Ivan. *Race: The History of an Idea in the West*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 1996.
- Hartog, François. *Le Miroir d'Herodote. Essai Sur La Representation de L'autre*. Paris: Gallimard, 1980.

- Humphreys, S.C. „Classics and Colonialism: Towards an Erotics of the Discipline“. *Disciplining Classics – Altertumswissenschaft Als Beruf*. Ed. Glen W. Most. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. 207–251.
- . „De-Modernizing the Classics?“ *Applied Classics: Comparisons, Constructs, Controversies*. Ed. Angelos Chaniotis, Annika Kuhn, and Traute Kuhn. Stuttgart: F. Steiner, 2009. 197–206.
- Konstan, David. *Beauty. The Fortunes of an Ancient Greek Idea*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Marchand, Suzanne. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany 1750–1970*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Martindale, Charles, and Richard F. Thomas, eds. *Classics and the Uses of Reception*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd, 2006.
- Meijer, Miriam Claude. *Race and Aesthetics in the Anthropology of Petrus Camper (1722–1789)*. Amsterdam: Rodopi, 1999.
- Mihajlović, Vladimir D. „Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije“. *Etnoantropološki problemi* 6. 3 (2011): 679–698.
- Михајловић, Владимир В. „Канонски лепо – естетски критеријуми и генеза расизма“. *Етноантрополошки проблеми* 6. 3 (2011): 625–640.
- Milosavljević, Monika. „Koncept drugosti, varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji“. Univerzitet u Beogradu, 2015.
- Morley, Neville. *Antiquity and Modernity*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 2009.
- Morris, Ian. „Archaeologies of Greece“. *Classical Greece. Ancient Histories and Modern Archaeologies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 8–47.
- . *Archaeology as Cultural History: Words and Things in Iron Age Greece*. London: Wiley-Blackwell, 2000.
- Mos, Džordž L. *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik, 2005.
- Pollit, Jerome Jordan. *The Ancient View of Greek Art: Criticism, History, and Terminology*. New Haven: Yale University Press, 1974.
- Porter, James I. „Foucault’s Antiquity“. *Classics and the Uses of Reception*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd. 168–179.
- Ruprecht, Louis A. *Afterwords: Hellenism, Modernism, and the Myth of Decadence*. Albany: SUNY Press, 1996.
- Schnapp, Alain. „Eduard Gerhard: Founder of Classical Archaeology?“ *Modernism/modernity* 11.1 (2004): 169–171.
- Settis, Salvatore. *The Future of the Classical*. Cambridge: Polity Press, 2006.
- Shanks, Michael. *Classical Archaeology of Greece*. Abingdon, UK: Taylor & Francis, 1996.
- Staum, Martin. „Physiognomy and Phrenology at the Paris Athenee“. *Journal of the History of Ideas* 56. 3 (1995): 443.
- Stoczkowski, Wiktor. „How to Benefit from Received Ideas“. *Histories of Archaeology: A Reader in the History of Archaeology*. Ed. Tim Murray and Christopher Evans. Oxford: Oxford University Press, 2008. 346–359.

- Straub, Erik. *Ein Bild Der Zerstörung: Archäologische Ausgrabungen Im Spiegel Ihrer Bildmedien*. Berlin: Lukas Verlag, 2008.
- Stray, Christopher. „Education“. *A Companion to the Classical Tradition*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd, 2010. 5–14.
- Винкелман, Јохан Јоаким. *Историја древне уметности*. Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Живојиновић, Драгољуб. *Усџон Европe 1450–1789*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Staša Babić

Vladimir V. Mihajlović

The Measure of Beauty – Panhellenic Narrative Across Disciplinary Boundaries

Summary

Ancient Greece has been postulated to be the source of ultimate role models for artistic, ethical and philosophical values of the modern European culture in the second half of the 18th century, through the writings of J. J. Winckelmann. Soon accepted among the German-speaking intellectuals, the Pan-Hellenic narrative was spread further through Wilhelm von Humboldt's educational reform, formulated around the concept of *Bildung*. The Hellenic virtues, as defined by Winckelmann, were perceived as a perfect harmony of aesthetic and ethical values, to be pursued in order to achieve the goal of the Enlightenment – free cultivated citizens. Furthermore, the Greek ideal became a universal reference point, even in the fields of research far removed from the original context of the works of art evaluation. In order to fully understand the influences of Pan-Hellenic narrative upon the modern worldview, the paper argues that strict disciplinary demarcation should be abandoned in favor of a more problem-oriented approach.

Keywords: Pan-Hellenic narrative, J. J. Winckelmann, *Bildung*, history of disciplines, archaeology, art history, classical philology, classical Greece

Примљено: 10. 9. 2016.

Прихваћено: 10. 10. 2016.